

KIS PÉTER

„SOK ÉVEN ÁT VÉDETT MINKET ÉS KORONÁNK JOGAIT”

Sixtus esztergomi olvasókanonok karrierje

A társadalomtörténet számára régóta alkalmazott módszer az egyéni életutak bemutatása, ezek segítségével — megfelelő számú példa esetén — az egyedi jelenségek közül egyes csoportokkal kapcsolatban általános következtetések is levonhatók. Életrajzokból összeállítható adattárak, amennyiben teljességre törekednek, prozopográfiai megközelítéseket is lehetővé tesznek. A magyar medievisztikában az elmúlt évtizedek alatt sor került bárók, jogtudó értelmiségiek és kanonokok ilyen szempontú vizsgálatára is.¹ Születtek biográfiák az egyházi társadalom különböző rétegeinek kutatásában is, a közelmúltból — többek között — a szegedi történeteszek munkái emelhetők ki.² Jelen dolgozat az egyházi társadalom kutatásához szeretne hozzájárulni Sixtus (vagy magyarul Sükösd, illetve ritkábban Sike)³ esztergomi olvasókanonok pályafutásának ismertetésével.

-
- ¹ *Engel Pál*: Prozopográfia. In: A történelem segédtudományai. Szerk.: Bertényi Iván. Bp., 1998. (A történettudomány kézikönyve I.) 37–39. p. Ezzel a módszerrel Szücs Jenő is élt IV. Béla udvari klerikusai bemutatásakor, vö. *Szücs Jenő*: A kereszténység belső politikuma a XIII. század derekán. IV. Béla és az egyház. In: Történelmi Szemle 21. (1978) 158–181. p. (a továbbiakban: *Szücs*, 1978.) 172–173. p.
 - ² A teljesség igénye nélkül: *Almásy Tibor–Kosztai László*: Báncsa István bíboros (1205 k.–1270). In: Acta Universitatis Scientiarum Szegediensis de Attila József nominata. Acta Historica (a továbbiakban: AUSzAH) Különszám. III. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus. (Szeged, 1991. augusztus 12–16.) Szeged, 1991. 9–18. p.; *Kosztai László*: Egy francia származású főpap Magyarországon. Bertalan pécsi püspök (1219–1251) In: Acta 1994/1. 64–88. p.; *Homonnai Sarolta*: Egy bencés főpapi karrier: Szigfrid apát életútja (1300-as évek eleje–1365). In: AUSzAH 115. (2001) 55–65. p.
 - ³ A régebbi szakirodalom egy része is (pl. *Békefi Remig*, *Karácsonyi János*) Sükösként említi. A Sixtus–Sükösd megfelelésre vö. *Horger Antal*: Páros mássalhangzó-változások. In: Magyar Nyelv 37. (1941) 15. p. Az esetleges Sike (Sika) névváltozatra: *Fejér, Georgius*: Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. I–XI. Budac, 1829–1844. (a továbbiakban: F) VII. VII. 4. 97. p. (1244); *Wenzel Gusztáv*: Árpádkori új okmánytár I–XII. Pest–Bp., 1860–1874 (a továbbiakban: W) VII. 272. p. (1248).

Személye a magyar történetírás előtt nem volt ismeretlen, a régebbi irodalomból Kollányi Ferencnek az esztergomi kanonokokról összeállított monográfiáját lehet megemlíteni, újabban Szűcs Jenő Kézai Simonnal és gesztájával, valamint IV. Béla és az egyház viszonyával foglalkozva, Benkő Elek pedig Hetény Árpád-kori birtoklástörténete kapcsán tért ki Sixtus pályafutására, egy rövid, a legfontosabb adatokra koncentráló összefoglalás erejéig.⁴

Az alábbi életrajz három tematikus egységre tagolódik, ezek egyeznek Sixtus működésének három színterével is: az esztergomi káptalannal, a királyi udvarral, végül a szűkebb, Komárom megyei pátriájával. Ezek természetesen nem függetlenek egymástól, de az adatok így áttekinthetőbben csoportosíthatók, mint ami pusztán az időrendet szem előtt tartva lehetséges.

Az olvasókanonok

Az első forrásadat, amely Sixtusra vonatkozik, rögtön be is mutatja karrierjének lehetőségeit és korlátait. IV. Ince pápa 1245. február 20-án kelt, Sixtus mesterhez, az esztergomi egyházmegye klerikusához (*magistro Syxto, clerico Strigoniensis diocesis*) intézett levelében ugyanis az alábbiakra derül fény. A praenestei püspök, aki a pápa magyarországi legátusa volt, miután Sixtus feltárta előtte származásának „hiányosságait”, hogy tudniillik áldozópap (*presbiter*) volt az apja, mentesítette ennek hátrányos következményei alól: a papi rendbe való felvétele után elláthatott szolgálatot, felszentelheték és betölthetett lelkigondozással együtt járó egyházi javadalmakat is. A római főpap azonban csak azzal a megszorítással erősítette meg ezt az intézkedést, hogy püspöki méltóságot csak az Apostoli Szentszék külön engedélyével nyerhet el.⁵ A pápai oklevél elárulja azt is, hogy a diszpenzációt a

4 Kollányi Ferenc: Esztergomi kanonokok 1100–1100. Esztergom, 1901. (a továbbiakban: Kollányi, 1900.); Benkő Elek: Hetény Árpád-kori története. In: „Quibus expedit universis”. Diákköri dolgozatok 1977–79. Szerk.: G. Bolla Ilona. Bp., 1980. 5–22. p. (a továbbiakban: Benkő, 1980.); Szűcs Jenő: Társadalomelmélet, politikai teória és történetiszemlélet Kézai Simon *Gesta Hungarorum*ában. In: Századok 107. (1973) 569–643., 823–875. p. (a továbbiakban: Szűcs, 1973.); Szűcs, 1978.

5 *Vetra monumenta historica Hungarum sacram illustrantia maximam partem nondum edita ex tabulariis Vaticanis deprompta, collecta ac serie chronologica disposita ab Augustino Theiner. I–II. Romae 1859–1860.* (a továbbiakban: Theiner) I. 192. p. (357. sz.): „cum... episcopus Penestrinus, tunc in Ungarie partibus apostolice sedis legatus, tecum, qui eras clericus eius, super defectu natalium, quem pateris de presbitero genitus ac soluta, quod is susceptis ministrare ordinibus et ad sacros promoveri ac beneficium ecclesiasticum, etiamsi curam animarum habeat obtinere possis, duxerit dispensandum... illud... communimus ita tamen,

praenestei püspök szolgálatában álló klerikusként kapta meg. Fontos körülményt világít meg az is, hogy Sixtus *magister*nek címezi a római főpap.

Sixtus pályájának kezdetére vonatkozóan tehát arra lehet következtetni, hogy 1245-ben már egyházi személy (*clericus*) volt, aki talán végzett bizonyos egyetemi tanulmányokat. *Magisteri* titulusa éppen stúdiumaira utalhat, s nem egyházi tisztiségre, hiszen egyrészt ezt nem nevezi meg az oklevél, másrészt éppen ahhoz kapja meg az engedélyt, hogy tisztségekhez juthasson. Tanultság kellett minden bizonnyal ahhoz is, hogy a pápai legátus kíséretében lévő klerikus lehessen. A *magisteri* cím azt fejezte ki, hogy viselője Párizsban vagy párizsi típusú egyetemen folytatott stúdiumokat, ahol az ún. *artes* műveltségbe tartozó retorikai ismeretanyag sok jogi elemet is tartalmazott (többek között az oklevélszerkesztés szabályait).⁶ A IV. Béla uralkodása alatt formálódó jogtudó értelmiségben belül két csoportot lehet elkülöníteni: ezeket a *magistereket*, illetve azokat, akik az 1260-as évektől Itáliában (Padovában vagy Bolognában) római és/vagy kánonjogi tanulmányokat folytattak, esetleg doktori címet is szereztek.⁷ E két csoport két korosztályt is jelentett, Sixtus ekkor minden bizonnyal az idősebbek közé tartozott, akiknek indulásánál még Párizs volt a peregrináció fő célja. A *magisteri* cím komoly megszerzett ismeretanyagot jelenthetett az esetében, hiszen képességeit és tanultságát IV. Orbán pápa is kiemelte 1264-ben, amikor követi megbízatása után visszatért Magyarországra.⁸

Születési dátumára, ha halványan is, fényt vetnek ezek az adatok. 1215-ben a párizsi egyetemen úgy rendelkeztek, hogy a betöltött 21. életév és hat éves egyetemi tanulmány kell a *magisterség*hez. A század derekára a feltételek enyhültek: összesen hatévnyi, ebből egy-két esztendő egyetemen eltöltött tanulmányok is beszámították. Mindezek alapján annyi valószínűsíthető, hogy 1245-ben egyházi pályája kezdetén, a húszas évei elején járhatott, tehát 1220 körül láthatta meg a napvilágot. Ami a pápai diplomában szereplő „származásbeli hiányosság”-ot illeti: ez nem számított éppen kirívó ritkaságnak a XIII. században, így például 1210-ben Opus győri kanonok végrendeletében feleségéről és gyermekeiről is megemlékezett. Ugyanezt a helyzetet tükrözi az 1279. évi budai zsinat határozatainak 9. pont-

quod si te ad episcopalem vocari contigerit dignitatem, illam nequaquam recipias absque licentia Sedis Apostolice specialis...”

6 Hajnal István: Írástörténet az írásbeliség felülülása korától. Bp., 1921. (a továbbiakban: *Hajnal*, 1921.) 79., 81., 90. p.

7 Bónis György: A jogtudó értelmiség a Mohács előtti Magyarországon. Bp., 1971. 18–26. p.

8 Theiner I. 274. p. (502. sz.): „*magister Sistus, capellanus noster, scolasticus Strigoniensis, clericus et nuntius... B[ele] Ungarie regis... morum et scientie meritis adiuvari dinoscitur...*”

ja. Ez úgy rendelkezett, hogy a papok és klerikusok gyermekeiket, akiket az egyházi rend felvétele után nemzettek, nem tarthatják maguknál, hanem ezeknek cselédként, a közvetlen felettes egyház szolgálói közé kell kerülniük.⁹

A bevezetőben felsorolt Sixtus-életrajzok csak az esztergomi kanonikátusáról tudnak, jóllehet több jel mutat arra, hogy nem ez volt pályájának első lépcsője. Az oklevelekben még két személy található ezen a néven. Egy Sixtus, illetve Sike/Sika győri éneklőkanonok, aki 1241 és 1248 között a győri káptalan négy oklevelének méltóságsorában szerepel,¹⁰ valamint egy Sixtus, aki 1253-ban a pozsonyi káptalan dékánja (*decanus*), ő a pozsonyi káptalan oklevelében bukkan fel, szintén a *series dignitatum*ban.¹¹ Ugyan több problémát is felvet annak feltételezése, hogy e személyek azonosak, mivel csak 1245-ben hagyta jóvá azt a diszpenzációt a pápa, amely elhárította az akadályokat Sixtus egyházi hivatalviselése elől, mégis a jelek szerint már 1241-től rangos *dignitassal* rendelkezett. (Igaz, pontosan nem lehet tudni, hogy a legátus mikor mentesítette származása miatti hátrányok alól). Hasonlóképpen az azonosítás ellen szóló körülmény, hogy az éneklőkanonoki stallum kissé magasnak tűnik egy, a pápai nuncius által szemlátomást támogatott, de mégiscsak a pályája kezdetén álló klerikusnak, aki ráadásul későbbiek során egy alacsonyabb, dékáni tisztséget tölt be. Miután az első adatok Sixtus esztergomi olva-

9 A párizsi egyetem szabályzatára: *Hajnal*, 1921. 76–77. p. Opus győri kanonokra: W. I. 105. p. (1210) A zsinati határozatokra: Kun László emlékezete. Bevez., vál., jegyz. összcoll. Kristó Gyula. Szeged, 1994. Szegedi középörtörténeti könyvtár 5. (Almás Tibor fordítása).

10 F. VII. 4. 97 (1244); W. II. 187 (1245); MonStrig I. 370. (1247) W. VII. 272. (1248) Az Eszterházy család és oldalágainak leírásához tartozó oklevéltár. Összcoll.: *Eszterházy János*. Bp., 1901 (a továbbiakban: *Eszterházy*) 6–7. p. (1248); *Békefi Remignél Sixtus* 1241 és 1247 között volt győri éneklőkanonok, *Bedy Vincénél* pedig 1241 és 1254 között. Vö. *Békefi Remig: A káptalani iskolák története Magyarországon 1540-ig*. Bp., 1910. (a továbbiakban: *Békefi*, 1910) 95–96., 103., 109. p.; *Bedy Vince: A győri székeskáptalan története. Győregyházmgyc múltjából* III. Győr, 1938. 303. p. Az oklevelek: Magyar Országos Levéltár. Diplomatikai Levéltár. (a továbbiakban: DL) 49672 (1241); F. VII. 4. 97. p. (1244); W. II. 187. p. (1245); Monumenta ecclesiae Strigonicensis I–IV. Red. Knauz, Ferdinandus et alii. Strigonii, 1874–1999. (a továbbiakban: MonStrig I. 370. p. (1247); W. VII. 272. p. (1248). *Bedy Vince* minden bizonnyal abból indult ki, hogy 1255-ből ismert a Sixtus utáni következő éneklőkanonok.

11 Codex diplomaticus ac epistolaris Slovaciae. Ed. Richard Marsina. Vol. I–II. Bratislava, 1971–1987. (a továbbiakban: *Marsina*) II. 301. p. (1253) Ugyan Rimély Károly — forráshely megjelölése nélkül — az 1269. évnél említi Sixtus pozsonyi dékánóságát (*Carolus Rimely: Capitulum insignis ecclesiae collegiatae Posonicensis ad S. Martinum* ep. Olim ss. Salvatore. Posonii, 1880. 250. p.), de ez nehezen ellenőrizhető, mivel a pozsonyi káptalan az 1261 utáni két évtizedben kiadott oklevelei nem tartalmazzak méltóságsort. A dékán későközépkori feladatokról, az egri káptalan példája alapján vö. *Solymosi László: Az egri káptalan dékánválasztási státútumai a XV. századból*. In: *Levéltári Közlemények* 63. (1992) 137–156. p.

sókanonokságára 1255-ből valók és az időrend lehetővé teszi, elképzelhető, hogy említett három személy mégis azonos volt.¹² Ezek szerint pályafutása a pápai követ *familiájában* kezdődött, majd a győri egyházmegyében folytatódott, ahol a székeskáptalan tagja lett, mindjárt a második (a prépost után következő)¹³ legmagasabb tisztségben, ahonnan a pozsonyi, végül az esztergomi káptalanba került.

E karrierállomások értékeléséhez tartozó tény, hogy erre az időszakra tehető a kanonokok életszínvonalának ugrásszerű emelkedése, egyrészt a káptalani jövedelmek (birtokok, tized stb.) növekedése miatt, másrészt az eredeti *vita communis* megszűnésével a kanonok már önálló jövedelem felett rendelkeztek és külön házakban laktak. Mindezek miatt a kanonokság megbecsült dologgá, kívánatos életcélá vált.¹⁴

Azok a körülmények, amelyek Sixtust pályájának ezen a pontján segítették, pontosan nem állapíthatók meg, azonban több tényezővel is lehet számolni az egyházi középrétegbe való kerülésével kapcsolatban. Valószínűleg apja révén került egyházi környezetbe, kezdhette meg tanulmányait valamelyik káptalani iskolában. Ez jelentősen megkönnyítette a kanonokság elnyerésében, mivel a XIV. század közepéig több káptalani stallum volt, mint iskolázott magyar klerikus.¹⁵ Mivel Sixtusnak Hetényben volt öröklött birtoka (*terra hereditaria*), ebből kiindulva a győri vagy az esztergomi káptalani iskolára lehet gondolni. Szűcs Jenő szerint a tatárjárás utáni évtizedekben az elit értelmiség kiképzésének rendszere a következő volt: a király vagy a királyi klerikusokból lett főpapok javadalmakat szereztek tehetséges papjaiknak, akik felnőttként jutottak el egyetemre.¹⁶ Nem tudható, hogy Sixtust ki segítette javadalomhoz, illetve ki nyújtott neki olyan támogatást, amely lehetővé tette külföldön folytatott egyetemi tanulmányait. A későközépkori magyar káptalanok analógiái alapján a XIII. század derekán szóba jöhet főpap vagy világi előkelő, a káptalan közelében birtokló tekintélyes köznemes, egyes püspöki-érseki, káptalani birtok igazgatásában részt vevő kisnemesi egzisztenciájú személy, magas rangú főúri vagy főpapi, esetleg egy udvari funkciót ellátó familiáris rokonsága is. Esélyt növelő tényező volt, ha a jelölt egy kanonok rokona vagy föl-

12 *Békefi*, 1910. 95., 109. p. magyarázat nélkül azonosítja a győri écnklőkanonok és az esztergomi lektor személyét.

13 1241 és 1248 között a győri káptalan kiadványait (vö. 10. sz. jcgyz.) záró *series dignitatumok*-ban nem szerepelnek olvasókanonokok, talán — miként Pozsonynál — nem is töltötték be a tisztséget.

14 *Mályusz Elemér*: Egyházi társadalom a középkori Magyarországon. Bp., 1971 (a továbbiakban: *Mályusz*, 1971.) 62–63. p.

15 *Mályusz*, 1971. 71–72. p.

16 *Szűcs*, 1978. 174–176. p.

dije volt, ha a káptalannal közösen birtokolt egy faluban, illetve ha egyházi szolgálatot teljesített a káptalan székhelyén, vagy ahhoz közel.¹⁷ Sixtus esetében ez utóbbi lehetőségek valószínűsíthetőek leginkább, fentebb említett birtokai és az esztergomi egyházmegyében tevékenykedő klerikusként való említése miatt. E funkciója révén juthatott a pápai legátus kíséretébe és az sem zárható ki, hogy a számára a pápánál diszpenzációt kieszközölő legátus protekciója érvényesült első javadalomszerzésénél.

Az időrendben másodikként megszerzett pozsonyi *dignitasa* szerényebbnek tűnik, bár az oklevelek méltóság-felsorolásánál szintén a harmadik helyen szerepel (a prépost és az éneklőkanonok mögött). Talán az uralkodó helyezte át a közvetlen királyi kegyuraságot élvező pozsonyi társaskáptalan tagjai közé, és ezzel egy másik, az esztergomi egyházmegyébe. Valószínűleg ezáltal nyílt lehetősége az Árpád-kori Magyarország egyik legjelentősebb városába és központjába, Esztergomba, egyszersmind a magyar egyház *mater et caputjába* kerülni, ahol pályafutása kiteljesedett.

Sixtus mester az esztergomi székeskáptalanban két területen működött, annak megfelelően, hogy az olvasókanonok feladata is kettős volt. Eredeti funkciója szerint a *lector* felügyelte a liturgikus szövegek felolvasását az istentiszteletek alkalmával és tagja volt a felszentelésre várókat vizsgáló bizottságnak. Ehhez kapcsolódott a káptalani iskola vezetése is. A III. és a IV. lateráni zsinat 1179-ben és 1215-ben elrendelte, hogy a székesegyházaknál és más egyházi helyeken lássanak el javadalommal egy *magistert*, aki az egyház papjait és a szegényebb tanulókat ingyen tanítja. Magyarországon a XIII. század elejétől fordulnak elő a forrásokban olvasókanonokok. Az iskola irányítása miatt gyakran viselték a *lector*ival felváltva a *scholasticus* címet,¹⁸ így több ízben Sixtus is ezzel a titullussal szerepel az oklevelekben.¹⁹ A XIV. században ugyan az oktatást az olvasókanonokok a helyettesükre (*sublector*) bízták, de Sixtus korában még többnyire maguk látták el ezt a feladatot.²⁰ Ez Magyarországon és Európa-szerte egyaránt két részből állt: elsőként az

17 *Köblös József*: Az egyházi középregék Mátyás és a Jagellók korában. (A budai, fchérvári, győri és pozsonyi káptalan adattárával). Bp., 1994. (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 12.) 37–57., 63. p.

18 *Békefi*, 1910. 38., 65–66., 95., 240. p.

19 Theiner I. 274. p. (502. sz.) (1264); W. VIII. 166–167. p. (1267); MonStrig I. 611–612. p. (1272)

20 *Mályusz*, 1971. 62–63. p. A 13. századi Magyarországon már ismert az aléneklőkanonok (1223-tól) és az olvasókanonok (1265) tisztsége is, vö. *Békefi*, 1910. 104., 132. p. 1397-ben Esztergomban a *sublector* vezet, az olvasókanonok ellenőrzésével a káptalani iskolát, vö. *Kollányi Ferenc*: Visitatio Capituli [ecclesiae] M[etropolitanac] Strigoniensis anno 1397. In: Történelmi Tár Ú. f. 2. Bp., 1901. 71–106., 239–272. p. (a továbbiakban: Visitatio) 91–92. p.

alapvető ismeretek (a keresztény vallás alapjai, latin nyelv, ünnepszámítási módok, gregorián ének) tanításából állt, a következő szintet pedig a „hét szabad művészet” tárgyai jelentették. Ez utóbbinál a fő hangsúly a levélíráson és a fogalmazáson volt. Ezek alapozták meg a káptalani városok (és a jelentősebb kolostorok)²¹ klerikusainak műveltségét, a tatárjárás előtti évtizedben Sixtusét is.

Az olvasókanonok feladatai közé tartozott a hiteleshely vezetése is.²² Az esztergomi káptalan hiteleshelyi oklevéladása — az első ilyen kiadvány 1214-ből való — a XIII. század derekától rendszeres, az 1270-es évektől majdnem minden évből maradt fenn oklevele. E tevékenység illetékessége nagyjából az esztergomi egyházmegye területére terjedt ki.²³ Sixtus neve mintegy 30 ilyen kiadvány *datum per manus* formulájában található meg.²⁴ A káptalani írásbeliségben kifejtett szerepe miatt nevezhette őt 1270-ben Károly szicíliai király esztergomi kancellárnak (*cancellarius Strigoniensis*),²⁵ ezt a címet hazatérte után olykor ő is használta.²⁶ Mindkét, a kanonikátusához kapcsolódó szolgálata az egyházmegye székhelyéhez, Esztergomhoz kötötte.²⁷ Hivatástudatát, önérzetét szépen fejezi ki mandula alakú portrépecsétje, ebben majdnem bokáig érő bő ruhába öltözött, egy könyvállvány mögötti padon ülő személy jobb kezével a könyvállványon lévő nyitott könyvben lapoz. (A pecsét körirata: S[IGILLUM] MAG[IST]RI SCHOLASTICI STRIGON[IENSIS]).²⁸

Esztergomi olvasókanonokságát Rómába szóló diplomáciai küldetése szakította meg 1258 és 1264 között, majd egy rövid időre egy másik tisztséget, a komáromi főesperességet is betöltött. Valószínűleg akarata ellenére, mert IV. Orbán pápa 1264. július 15-én meghagyta (Vince) nyitrai püspöknek, hogy Sixtus esztergomi iskolamester, királyi klerikus és követ részére, aki győri egyházmegyében viselt főesperesi hivatalát el akarja hagyni, gondoskodjon tisztségről és javadalommal a zágrábi vagy valamelyik más székesegyházban, esetleg az esztergomi tartomány-

21 Békefi, 1910. 245–266. p.; Mészáros István: Az iskolaügy története Magyarországon 996–1777 között. Bp., 1981. 44–53. p.

22 Visitatio, 91. p.

23 *Trostovszky Gabriella*: Az esztergomi káptalan XIII–XIV. századi oklevelei az Országos Levéltár Diplomatikai Levéltárában. In: Levéltári Közlemények, 60 (1989) 58., 64. p.

24 *MonStrig* I 424–601. p.; II. 25–179. p. *passim*.

25 Magyar diplomáciai emlékek az Anjouk korából. Szerk. *Wenzel Gusztáv*. I–III. kötet. Bp. 1874–1876. (a továbbiakban: MDEA) I. 30. p. (28. sz.)

26 *MonStrig* I. 611–612. p. (1272 körül), valószínűleg — talán itáliai tapasztalatai miatt is — clégansabbnak tartotta ezt a titulus.

27 A hiteleshely és az iskola összefüggésére vö. *Miklós Zoltán*: Hiteles hely és iskola a középkorban. In: Levéltári Közlemények 18–19. (1940–1941) 170–178. p.

28 DL 40098 (1272. június 12.).

hoz tartozó egyházak egyikében.²⁹ Elképzelhető, hogy a főesperességgel járó feladatoktól akart megszabadulni, ugyanis évenként végig kellett járnia kerületét, tehát Komárom környékét, hogy ellenőrizze a plébánosokat. Jóllehet ez külön pénzbevéttel járt, hiszen a plébánosok azon túl, hogy őt és kíséretét eltartották, a főesperesnek *cathedraticum*ot fizettek,³⁰ mégis talán túl sok adminisztratív kötöttséget jelenthetett a tudomány, az oktatás, a királyi diplomácia területén működő értelmiségi számára. A pápai oklevél egyik kitétele alapján, miszerint a kanonikátus járhat lelkipásztori teendővel is, fel lehet tenni, hogy kész volt Zágrábba vagy más helyre költözni, és ezzel feladni akár esztergomi javadalmát is, és így egyúttal elhagyni Esztergom városát. Furcsa módon 1264-ben a király május 10-én, ill. a királyné november 11-én kelt oklevelei³¹ következetesen csak esztergomi olvasókanonoknak és királyi, illetve királynéi klerikusnak titulálják, csupán egy alkalommal, IV. Béla 1266. május 9-i adománylevele említi mint komáromi főesperest,³² majd ismét korábbi tisztségében fordul elő a forrásokban. Életét is esztergomi olvasókanonokként fejezte be, 1287-ben már mint „jó emlékeztűt” (*bone memorie*) említik, utoljára 1285. április 17-én fordul elő a forrásanyagban élőként, ekkor az esztergomi káptalan megerősítő formulájában szerepel a neve. 1286. augusztus 15-én viszont már Ciprián az esztergomi *lector*.³³ Életrajzi adataiból arra a megállapításra lehet jutni, hogy 65 éves kora körül érhetette a halál.

Kanonoki hivatalához jelentős javadalmak tartoztak. Jövedelmét a káptalan damásdi birtoka után kapta és részesedett azokból a összegekből, amelyek ötödrésze a prépostot illette. Ezek az 1397. évi *canonica visitatio* szerint a káptalan Bars megyei birtokainak, valamint az esztergomi és a kakati (párkányi) vármoknak a bevételei voltak.³⁴ Jóllehet a javadalomhoz tartozó bevételek ismertek, mégsem lehet

29 Theiner I. 274. p. (502. sz.): „*Sistus... archidiaconatum, quem in ecclesia Jauriensi... se obtinere proponit, velit... libere resignare... in Zagrabiensi vel aliqua cathedrali... in... alia ecclesia provincie Strigoniensis, de personatu vel dignitate cum cura vel sine cura et etiam prebenda, si vacant ad presens vel quam cito se facultas obtulerit... providere procures, faciens eum in ecclesia, in qua ei duxeris providendam, in canonicum recipi et in fratrem, non obstante statuto de certo canonicorum numero...*”

30 Békefi, 1910. 40–41. p.

31 MonStrig I. 500–501. p., 534–536. p. (1264).

32 MonStrig I. 517. p. (1266)

33 MonStrig II. 221. p. (1287), 194–196. p. (1285), 216. p. (1286).

34 1397-ben ezeken túl az olvasókanonokot illető jövedelmek a következők voltak: Bars megyében (a Hegyalatt és Susol tizedkörzeteken kívüli jövedelmek tizede; Nyitra megyében a quarta egész és a tized fennmaradó részének tizede; Szőgyénben a tized tizede, az esztergomi bortized 20 akó és 2 kanonoki rész levonása után fennmaradó mennyisége kilencedrészének tizede; Esztergomban 2 malom hasznának egy része, ha még egy kanonokságot betöltött); Ebed jöve-

ezeket számszerűsíteni. Az 1332 és 1337 között a pápai tizedjegyzék szerint az esztergomi olvasókanonok három részletben kb. 280 márkát fizetett, de nem lehet tudni, hogy ez az összeírás időtartamára vonatkozik, vagy egy-egy év befizetése. Ez előbbi lehetőséget szem előtt tartva hat éves egyházi jövedelme 2800 márkára tehető, ami tehát éves átlagban 460–470 márkát jelent.³⁵ Ugyanakkor a XV. századi annáták alapján 40 márkára lehet becsülni ezt az összeget, miközben a tizedek értékének megtízszereződése feltételezhető két évszázad alatt! Késő középkori adatok arra mutatnak, hogy egy tekintélyes káptalan magas rangú kanonokainak éves javadalma 150 Ft, azaz kb. 40 marka lehetett.³⁶ A teljes képhez tartozik az is, hogy egyházi jövedelmeihez vámok, földesúri bevételek is csatlakoztak, ezen kívül pedig a kiállított oklevelek után járó illetékből fele-fele arányban osztozott a pecsételésnél jelenlévő kanonoktársaival. A már említett 1397. évi egyházlátogatás szerint zárt oklevélért 12, pátensért 24., a privilégiumért 100 dénárt kellett fizetni.³⁷ Minden bizonnyal a XIII. század második felében is hasonló értékű lehetett a díjszabás, hiszen a keltezetlen (a kutatás szerint a 1300 körüli évekre illetve a XIV. század elejére datált) királyi tanácsi határozat rendelkezik a királyi kancellária, valamint a hiteles helyek által kiállított oklevelek után járó, tartalmuk alapján kirótt kétféle, 12 illetve 100 dénáros illetékekről.³⁸

delmének tizede, a halászlai joggal együtt (ha a halászlát idején Esztergomban tartózkodott); ezeken kívül a közös bevételek egy részéből is kapott. *Kollányi*, 1900 XI–XIII. p.; *Visitatio* 83–85., 93., 260. p.

35 Monumenta Vaticana Hungariae. I/1. Rationes collectorum pontificorum in Hungaria 1281–1375. Bp. 2000. (Reprint) (a továbbiakban: Rationes) 219., 401. p.

36 *Mályusz* 1971. 85. p. Problémát vet fel a többi összeg is a pápai tizedjegyzékben, mert pl. az esztergomi érsek csak 400 márkát fizetett be, ezzel a fenti módon számolva 660–670 marka jön ki átlagos évi tizedbevételeként, ami az olvasókanonokénak csak kevesebb, mint másfélszerese. Ráadásul ismert az a tény, hogy a XIII. század közepén a magyar egyházfő éves egyházi jövedelme 3500 marka, a XIV. század elején 12000 Ft, vagyis 3000 marka. A pápai tizedjegyzékek kiadása elé bevezető tanulmányt író Fejérváthy László is megjegyezte az esztergomi egyházmegyéből származó adatokkal kapcsolatban, hogy „... beszédettek-e a tizedek a többi évekről is, nincsen tudomásunk, sőt kétes, vajjon a följegyzettek is tényleg befolytak-e”. (Rationes, LX.)

37 *Kollányi*, 1900. XXXVII–XXXVIII. p.; *Visitatio*, 93. p.

38 A határozat 19. pontja. Szövege: *Decreta Regni Hungariae. Gesetze und Verordnungen Ungarns 1301–1457. Collectionem manuscriptam Francisci Dóry additamentis auxerunt, commentariis notisque illustraverunt Georgius Bónis, Vera Bácskai*. Bp., 1976. (Publicationes Archivi Nationalis Hungarici II. Fontes 11.) 389–396. p. Újabbban felmerült, hogy e királyi tanácsi határozat a 15. század elején keletkezett. Vö. *Engel Pál*: Az „1300 körüli” tanácsi határozat keltezéséhez. In: Magyarország a (nagy)hatalmak öröcében. Tanulmányok Ormos Mária 70. születésnapjára. Szerk: Fischer Ferenc–Majoros István–Vonyó József. Pécs, 2000. 125–132. p.; *Gerics József*: Kodifikációs kérdések a középkori magyar jogban. In: A történe-

A rendelkezésre álló forrásokból nem lehet megállapítani, hogy az ezekből származó pénzmennyiséget mire fordította, így nincs adat pl. földvásárlásáról (sőt Sixtus adott el hetényi birtokrészeket tekintélyes summáért, 70 márkáért), hasonlóképpen végrendeleteiben csak birtokai szerepelnek.³⁹ Ingó vagyona felhasználásával kapcsolatban ezért csak találgatni lehet. Nyilván sok pénzt emésztettek fel az oktatáshoz nélkülözhetetlen könyvvásárlásai (a korszakból több könyvgyűjtő prépost ismeretes) és nem zárható ki, hogy ő is támogathatta valamelyik — vele rokoni vagy egyéb személyes kapcsolatban álló — klerikus külföldi egyetemjárását, ami szintén felemészthette javadalma egy jelentős részét.

Mint a kanonokok általában, Sixtus szabadon rendelkezett vagyonáról, beleértve még az egyházi jövedelemből szerzeteket is.⁴⁰ 1258-ban rokonai a kedvezményezettek, 1272-ben pedig egyháza. Ekkor társával, Bálint esztergomi éneklőkanonokkal közösen módosították korábbi végrendeletüket, amelyet Fülöp esztergomi érsek kérésére V. István megerősített. Eszerint az esztergomi érsekre, illetve érsekségre hagyta Sixtus Hetény azon részét, amelyet IV. Bélától nyert adományul úgy, hogy élete végéig a hasznát élvezhesse, mégpedig három feltételt kikötve. A már megkezdett Szent Anna-kolostor felépítésére egy alkalommal 20 márkát adjon az érsek, hogy Sixtus halála után a lelki üdvét szolgálja. Ha a Szent István-kápolna mellé 12 kanonoki stallumot létesít az esztergomi főpap, és a kanonokoknak a kápolna melletti szállást meghagyja, ott, ahol Szent István király születését és majdani szentségét Szent István első vértanú jövendölte, akkor a birtok ezekre a célokra szolgáljon, hogy a kanonoknak ne kelljen kóborolva koldulniuk. Ha pedig ezek nem valósulnának meg, akkor a korábbi végrendelet marad érvényben. Végül mindezek a rendelkezések nem érintik, hogy a székesegyházban két kisebb oltárt kell emelni, Szent Margit tiszteletére az északi, a Mindenszenteknek pedig a déli részen, ahol folyamatosan misét kell mondani.⁴¹

lem és a jog határán. Tanulmányok Kállay István születésének 70. évfordulójára. Szerk.: Scifert Tibor. Bp., 2001. 79–85. p. Amennyiben ez a rendelkezés Zsigmond korából való, akkor nem crösíti meg a(z esztergomi) hiteles hely díjszabások Árpád-kori eredetét.

39 Földvásárlására: MonStrig II. 194–196. p. (1285); végrendeletci: MonStrig I. 451–452. p. (1258 előtt), 606–609. p. (1272)

40 *Kollányi Ferenc*: A magyar katolikus alsópapság végrendekezési joga, ennek története, jelenlegi állapota és a hagyatékok körül követendő eljárás. Esztergom, 1890. 102., 113. p.

41 MonStrig I. 606–609. p.: „ad hedificacionem loci iam assumpti pro claustru Beate Anne archyepiscopus, qui est, vel qui pro tempore fuerit, semel tantum non pluries, viginti marcas pro eterna elemosina post mortem ispius lectoris solvere teneatu... si... archyepiscopus... duodecim canonicos in... capella Sancti Stephani prothomartiris collocaret... sic tamen, ut... canonicorum... sustentacio vite diminucionem non reciperet et canonici... in oprobium cleri non mendicarent hostiatim et canonicorum hospicia iuxta Eandem ecclesia Sancti Stephani

A Szent István első vértanúnak szentelt kápolna prépostsággá fejlesztése mögött Sixtusnak az Árpádokhoz való kötődése kereshető, különösen, hogy a végrendelet hangsúlyozza az intézménnyel összefüggésben Szent István születési körülményeit. Ezt magyarázzák egyrészt IV. Béla és V. István környezetében végzett, alább részletezendő, fontos politikai megbízatásai, másrészt a XIII. század utolsó harmadában kibontakozó „szent nemzetség” (*beata stirps*) kultusza, ami tovább növelte a két legfontosabb szent király, István és László népszerűségét.⁴² Szintén ez a dinasztikus szentkultusz feltételezhető az egyik segítő szent, Margit — egyébként II. András óta intenzív — tiszteleténél is, hiszen IV. Béla Nyulak-szigeti apáca leányát is már halála után (ami e végrendelet előtt alig két évvel korábban következett be) szentnek tartotta a közvélemény. A másik oltár esetében a bűnbocsánat és a túlvilágra való készülődés lehetett.⁴³ A végrendelet kedvezményezettjei közé tartozó Szent Anna-kolostor, amely 1284 előtt épült meg, az esztergomi vár és a város közötti Örményen meglepedett vilhelmita szerzeteseké volt.⁴⁴ A toszkánai vilhelmiták a többi, főleg Itáliában működő remeterenddel együtt 1256 óta az ágostonos regulát követték és a koldulórendek mintájára a városi lakosság lelki gondozását látták el. Ami talán Sixtus személyét hozzájuk kötötte, túl azon, hogy a király római követeként személyesen is megismerhette őket, az a tanultság és az iskoláztatás terén kifejtett tevékenységük lehetett,⁴⁵ amit az esztergomi káptalani iskolát vezető olvasókanonok is messzemenően támogathattak.

prothomartiris, ubi Beatissimus Stephanum sanctum nomen suum proprium et nativitatis sue pronunciacionem per os Sancti Stephani prothomartiris... Dei... nuncii recepit... fundata remanerent, ne iidem canonici hospicia querendo inciperent divagari et per hoc officia divina remanerent incompleta... „*hoc eciam in medium deducto, quod due aree excepto ara maiori de duabus partibus, una parte a meridionali, que sit fundata in honore Beate Virginis Margarete, alia parte septentrionali, que sit fundata et fabricata in honorem Omnium Sanctorum ac pro remissione omnium peccatorum, ubi continue misse celebrantur inconcusse, premissis ordinacionibus non obstantibus...*”

42 *Klanczay Gábor*: Az uralkodók szentsége a középkorban. Magyar dinasztikus szentkultuszok és európai modellek Bp., 2000. 243. p. A Szent István-társaskáptalant Kanizsai János esztergomi érsek alapította meg 1390-ben. (*Pór Antal*: Az esztergam-várbeli Szent István első vértanúról elnevezett prépostság története. Bp., 1909. 8–9. p.)

43 *Bálint Sándor*: Ünnepi kalendárium. III. köt. Bp., 1998. 465–471. p.

44 *Györffy György*: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. I–IV. köt. Bp., 1963–1997. (a továbbiakban: ÁMTF) II. köt. 273–274. p.

45 *Mályusz*, 1971. 274–279. p.; *Balics Lajos*: A római katolikus egyház története Magyarországon. II. kötet. II. rész. Bp., 1890. 373–375. p.

A király klerikusa

Sixtus mester pályafutásának következő helyszíne a királyi udvar volt, ahol tatárjárás után fontos változások történtek. Az 1260-as évekre az udvari írásbeliségben jelentős szereppel bíró udvari kápolnából, ahol királyi káplánok vagy királyi klerikusok működtek, különvált a királyi kancellária és az alkalmi oklevélírók helyét állandó nótáriusok vették át. Ezekre nemcsak a hosszú ideig tartó szolgálat volt jellemző, hanem a hivatali előmenetel lehetősége is adott volt. Miután IV. Béla sok esetben szembefordult a pápai politikával, szüksége volt hozzá hűséges és jogban jártos klerikusokra, főleg azért, mert a kor politikai–diplomáciai csatározásainak eszközeit leggyakrabban a kánoni és római jogból merítették. Az uralkodó erre a belső hivatalnoki testületére támaszkodott kormányzati, igazgatási feladatok esetében is. A királyi klerikusok köre 2–3 tucatnyi emberből állt, ezek nem tartózkodtak állandóan a királyi udvarban, mivel egyrészt egyházi javadalmakat töltöttek be, másrészt az országot járták különféle királyi megbízások teljesítése során. Sixtus — fentebb már érintett — *magisteri* címe és a mögötte lévő (jogász) képzettsége alapján ebbe a csoportba sorolható.⁴⁶

1264-ben IV. Orbán pápa, IV. Béla és Mária királyné egy-egy, 1270-ben pedig I. Károly szicíliai király két diplomája is királyi klerikusnak nevezi Sixtust. Mind-egyik esetben kiderül az oklevelek szövegéből, hogy e titulus diplomáciai tevékenységével van kapcsolatban, amelyeket előbb a pápai kúriában, később pedig a dél-itáliai Anjouk udvarában fejtett ki.⁴⁷ Az előbbi megbízás 1258-ban kezdődött, összefüggésben IV. Béla azon törekvésével, hogy az 1250-es évek derekától új gárda tagjai képviseljék politikáját a római kúriában. Szűcs Jenő megfigyelése szerint e diplomaták közös jellemzői a következők voltak: királyi klerikusként tevékenykedtek, egyházi státusukra és iskolázottságukra utaló *magister* címet viseltek, az egyházi hierarchia középső (préposti, oszlopos kanonoki és főesperesi) rétegéből kerültek ki, végül javadalmaikat udvari szolgálatuk viszonzásaként, a királytól kapták a pozsonyi káptalanban (amely királyi kegyuraságot élvezett), illetve Esztergomban. Közülük Sixtus az első állandó követ, aki hat éven át, megszakítás nélkül Rómában tartózkodott. Az egyes diplomaták további karrierjében

46 Szűcs, 1978. 162–166. p. E kérdéskört érinti még *Gerics József*: Adalékok a Kézai-krónika problémáinak megoldásához. In: *Annales Universitatis Budapestincensis de Rolando Eötvös nominatae. Sectio Historica I. Bp., 1957. 116–117. p.*

47 1264: *MonStrig I. 500–501., 517. p.* (Mária királyné oklevele királynéi klerikusnak titulálja.); *Theiner I. 274. p.* (502. sz.); 1270: *I Registri della Cancellaria Angioina. Ricostruiti de Riccardo Filangieri con la collaborazione archivisti napolitani. VII. 1269–1272. A cura di Iole Mazzoleni. Napoli, 1955. (a továbbiakban: I Registri) VII. 22. p.* (69., 70. sz.)

is található hasonló elemek: a római kiküldetés a pálya középső szakasza volt, amely után fehérvári prépostok és a kancelláriát ténylegesen vezető alkancellárok lettek, majd püspökök. Sixtus a kivételek közé tartozik: Rómából való visszatérése után nem kapta meg a fehérvári prépostságot, mert ez a javadalom be volt töltve, nem lehetett püspök a származása miatt, viszont még egy alkalommal volt a magyar uralkodó követe.⁴⁸

Konkrét diplomáciai feladata nem ismeretes, de a pápák és IV. Béla levélváltásai-ból ez rekonstruálható. Az 1250-es évektől folyamatosan napirenden volt a kegyúri jog kérdése, azaz hogy egyes egyházi javadalmakat ki töltsön be, a király vagy a pápa. Közismert példa erre Timót zágrábi püspök esete. IV. Orbán pápa beavatkozott a két uralkodó, IV. Béla és István viszályába is, 1263-ban gyóntatóját, Velascót küldte Magyarországra, hogy kettejük megállapodását újratárgyalassa, ezt azonban IV. Béla visszautasította. Mivel az ifjabb király megsértette a békét, IV. Béla Sixtust küldte Rómába, hogy a pápa jobb belátásra bírja az Istvánt támogató főpapokat. Bár nem volt reális alapja, az 1255-ben az addig magyar hűbéres Halicsot leigázó tatárok által 1259-ben és 1264-ben felajánlott szövetség kérdésében is állást foglalt a pápa. Sixtus tevékenységét IV. Béla (1264-ben és 1266-ban) és felesége, Mária (1264-ben) birtokadományokkal jutalmazta a Komárom megyei Hetényben és Radványban, az erről szóló oklevelek — hasonló tartalmú és szövegű — narratívái külön is összefoglalják érdemeit. Ezek kiemelik az ország java érdekében vállalt tengeri és szárazföldi utazásainak nehézségeit, a fáradtságos és heves vitákat az ellenfelekkel, valamint azt, hogy a rábízott igen fontos ügyekben a római kúriában a királyt és koronájának jogait hűségesen és hozzáértően megvédte, mindezeket sok esztendőn keresztül.⁴⁹ Diplomáciai működése nemcsak a magyar uralkodó, hanem a pápa elismerését is kívívta, erre utal pápai kápláni címe is és a római főpap közbenjárása második magyarországi

48 Szűcs, 1978. 172–173. p.

49 Három oklevél tartalmaz ilyen narratívát, kettő — azonos szöveggel — IV. Béla (MonStrig I. 500–501.; 534–536. p.), egy pedig — néhány ponton eltérően megfogalmazva — Mária királyné (MonStrig I. 517. p.) oklevelében. Az első típus: „*missus per Nos ad Curiam Romanam, ibidem pro regie dignitatis honore et bono statu Regni nostri, spretis capitalibus inimicis adversariorum et emulorum nostrorum, aeris intemperie et aliis incommodis innumerabilibus, per multos annos subeundo iurgiorum laboriosum certamen, defendisset Nos et iura corone nostre fideliter et prudenter, alia quoque plurima nostra et Regni nostri negocia sibi in prefata Curia ad promovendum commissa, laudabiliter et utiliter procurando...*” A második: „*tam... Bele... regi, quam Nobis et corone regie honus laboriosi itineris, ad Curiam Romanam frequenter eundo, subiens nostra ibidem et corone regie arduissima negocia per multos annos moram trahendo ibidem ad honorem regie magnificencie et nostrum procuraverit fideliter, laudabiliter et prudenter, non dubitando se exponere terre, maris ac emulorum nostrorum periculis et fortune...*”

javadalomszerzését segítve. Római követségének időszakából ismert egy társa is: Egyed Győr egyházmegyi pap.⁵⁰

Második legációja, mint fentebb kiderült, szokatlan a korszak királyi klerikusi karrierállomásainak tükrében, megbízatása ezúttal a szicíliai király udvarába szólította. A küldetés háttérében az 1266-ban a Hohenstaufok dél-itáliai területeit megszerző I. Anjou Károly külpolitikája állt, aki egy, a Földközi-tenger keleti medencéjére kiterjedő birodalmat akart létrehozni, Velence, Genova és Bizánc ellenében.⁵¹ Ehhez szüksége volt Magyarországnak szövetségére, az Adriai-tenger (vagyis Dalmácia) és az Észak-Balkán (vagyis Szerbia, Bulgária) viszonylatában. Károly már 1267-től törekedett házassági kapcsolatra az Árpádokkal is, megözvegyülése után először az apáca Margit királylánnyal akart frigyre lépni. 1269-ben két magyar követség (IV. Béla királyé és István ifjabb királyé) is járt Apuliában és a házassági szerződésről tárgyalt, a harmadik pedig, 1270 májusában István leányát, Máriát vitte el Nápolyba. (E házasság révén jutottak később Magyarország trónjára a nápolyi Anjouk). A kiséretből csak egy személy ismert forrásszerűen (Csák nem-beli Tamás özvegye, Ágnes, aki Erzsébet udvarhölgye és talán Mária dajkája volt). Szűcs Jenő azonban valószínűsítette a küldöttség „reprezentatív” vezetőjét, a krónikaíró Ákos mestert, valamint a diplomáciai „szakértőt”, Sixtust, akire nemcsak itáliai helyismerete és diplomataként való tevékenysége miatt eshetett a választás, hanem mert annak a IV. Orbán pápának volt a diplomatája 1261 és 1264 között, aki Anjou Károlyt támogatta Dél-Itália és Szicília megszerzésében.⁵²

Sixtus mester dél-itáliai tartózkodására három forrásos utalás, Károly király három mandátuma maradt fenn 1270 végéről. November 30-án egyrészt a nápolyi tartományfőnöknek, *baillinak* (*baiulus*) megparancsolta, hogy fizessék ki az udvar rendelete értelmében egy teherhordó és négy hátszló eltartását, amelyeket a Károly királyhoz tartó Sixtus, a magyar király klerikusa és követe rendelkezésére bocsátottak, valamint a melléjük rendelt fegyveres kíséret tagjainak nyolc napig tartó szolgálatát. Másrészt az összes bírójának (*iustitarius*) és tisztartójának (*officialis*) meghagyta, hogy illő tisztelettel fogadják a követet, aki a magyar és a szicíliai ki-

50 *Fraknoi Vilmos*: Magyarország egyházi és politikai összeköttetései a római szentszékkel I. Bp., 1901. 72–78. p. Sixtust IV. Orbán nevezte 1264-ben káplánjának, amikor számára javadalmat kért a nyitrai püspöktől: Theiner I. 274. p. (502. sz.) Ugyanő, szintén 1264-ben Sixtus összes funkcióját megnevezi, vö. Budapest történetének okleveles emlékei. Csánki Dezső gyűjtését kieg. és s. a. r. Gárdonyi Albert. Bp., 1936. I. 79–80. p.: „*magister Xistus capellanus noster, clericus et nuntius... Bele regis et regine Vngarie*”. Egyedrc uo.

51 Szűcs, 1973. 841–843. p.; *Steven Runciman*: A szicíliai vccsernye. Ford. Bánki Vera. Bp., 1999. 147–161. p.

52 Szűcs, 1973. 844–850. p.

rály fontos ügyeiben az utóbbi elé igyekeznek. December 27-én messinai titkárhelyettesének (*vicesecretus*) rendelte el, hogy Rajnald, a magyar diplomata és kíséretének költségeire utaljon ki 10–15 uncia aranyat. Mindezekből kiderül az is, hogy az Anjou uralkodó Sixtus mellé delegálta *notarius*át, a firenzei Beni Rajnaldot.⁵³ A követség útvonala a következő lehetett: miután Dalmáciából indulva áthajózták az Adriai-tengert és kikötöttek az apuliai Barlettában, Nápoly felé tartottak, majd dél felé fordulva, Campanián és Calabrián keresztül Catonába, és végül Messinába érkeztek. 1271. január 13-a után fogadta őket Károly, ezt követően a király és udvartartása társaságában együtt haladtak Róma felé Apulia, Capua és Terra di Lavoro érintésével, majd minden bizonnyal április–május folyamán San Germano és Montecassino környékén hagyták el a szicíliai királyt és tértek haza az Adriai-tengeren át Dalmácia felé. Sixtus 1271. június 28-án már jelen volt egy, az esztergomi káptalan előtt írásba foglalt birtokosztálynál.⁵⁴

Szücs Jenő Sixtus mester második, dél-itáliai útja kapcsán további, a magyar, sőt az egyetemes művelődéstörténet szempontjából fontos megállapításokat tett. Megfigyelése szerint Sixtusék fentebb ismertetett útvonala nagyrészt megegyezik a Kézai-féle hun-történetben szereplő Zoard hun kapitány itteni kalandozásával. Ez alapján valószínűnek tartotta, hogy Kézai Sixtus familiájának tagjaként részt vett a Károlyhoz küldött követségben, és az utazás során megismert város- és tájneveket használta fel a fiktív esemény leírásakor. E kíséretben feltételezi Magyarországi András (*Andreas Ungarus*) jelenlétét is, aki IV. Béla, majd V. István udvari káplánja volt. A küldetés során, 1271 tavaszán, a Catonából Rómába tartó utazás alatt kerülhetett IX. Lajos francia király fiának, Péter alençon-i grófnak a szolgálataiba. 1271–1272-ben írta meg Anjou Károly hatalomra kerülésének — pápápari

53 I Registri VII. 22. p. (69. sz.): „*V equitaturas, unam ad bastam et IV ad sellas, ad opus mag[istri] Sisti cler[fic]i et nuntii... regis Ungarie ad regiam proficiscentis presentiam conducentes, loerium per VIII dies patronis equitaturarum ipsarum... iuxta assisiam Curie persolvatis, deinceps pro illis diebus, quibus in servitio dicti nuntii per licteras mag[istri] Ranerii...regis not[ari]i vobis...equitaturas fuisse constiterit, pred[ic]ti patronis equitaturarum huiusmodi iuxta memoratam assisiam soluturi*”; I Registri VII. 22. p. (70. sz.): „*cum vero mag[ister] Sistus nunci[us] et cler[fic]us regis Ungarie, pro magnis... negotiis ipsius... regis Ungarie ac... regis Sicilie ad ipsius dom[ini] regis in Siciliam presentiam accedat ...*” „*deputavimus ad aduocendum eundem nuntium mag[istru]m Raynerium de Florentia... regis Sicilie not[ari]us*””; MDEA I. 30. p. (28. sz.): „*assignare... decem vel usque quindecim uncias auri de pecunia curie officii sui... notario Raynerio Beni pro expensis magistri Sisti, cancellarii Strigoniensis, nuntii regis Ungarie et familie sue existentis in Messena*”

54 W. VIII. 353–356. p. (1271): „*presentibus magistro Syxto lectore...*”

szempontból elmesélt — történetét (*Descriptio victoriae a Karolo reportatae*) ami a korszak, főleg a beneventói ütközet legfontosabb forrása.⁵⁵

Sixtus kormányzati működésének harmadik terepe nem diplomáciai, hanem belpolitikai–igazgatási jellegű volt, bár jogérzékre, tárgyalási készségre itt is szüksége lehetett. 1271. augusztusában, miután Otakár cseh király támadása során a nyitrai egyház oklevelei is elpusztultak, V. István Benedek aradi préposttal és Mihály nyitrai ispánnal együtt abba a bizottságba jelölte, amely Vince nyitrai püspök kérésére az egyházmegye birtokait írta össze.⁵⁶

Ehhez hasonló, de nagyobb jelentőségű küldetés volt a királyi szolgálatonépek és birtokainak rendezése a következő év első felében. A XIII. század — különösen a tatárjárás előtti évtizedek — eseményei között meghatározó jelentőségű volt a királyi birtokadományok felülvizsgálata és a birtokviszonyok rendezése. A birtokrestaurációs politikában több szakasz különíthető el. A harmadik, 1239 és 1241 közötti fázisban került sor a királyi vár- és udvari szervezet népeire rótt kötelezettségek felülvizsgálatára. Ez illeszkedett a korábbi, a birtokviszavételek által jellemzett akciók koncepciójához, amennyiben a visszaszerzett királyi földek után a népek helyzetét, funkcióját is rendezni kellett a királyi udvarszervezet újjászervezéséhez, a felvidéki erdőispánságok vármegyékbe történő integrációjához.⁵⁷ IV. Béla a tatárjárás után is folytatta ezt a birtokpolitikát, ennek keretében pl. 1254–1255-ben „Balog” (*Sinister*) Miklós királyi asztalnokmester Somogy, Veszprém és Zala megyében folytatott vizsgálatokat az udvarnokföldekre vonatkozóan („*iudex super iudicandis terris udvornicorum ex speciali mandato Bele... regis Ungarorum constitutus*”).⁵⁸

V. István uralkodása alatt ezek a birtokrendezések újrakezdődtek. 1270-ben, miután a kormányrudat átvette, néhány országrészt személyesen járt be, másokat pedig bírák által vizsgáltatott át. Ennek során Vas megyében az uralkodó összehívta a nemes várjobbágyokat, várnépeket és egyéb lakosokat, amely során tömördi várnépek próbálták visszaszerezni két ekényi földjüket. Az igazság kiderítésére

55 Sziűcs, 1973. 851–854. p., az érvek részletezésével.

56 F. VII. 2. 150–155. p.

57 Rákos István: IV. Béla birtokrestaurációs politikája. In: AUSZAH 47. (1974), különösen 9–10. és 20–21. p. Kis Péter: Megjegyzések a királyi szolgálatonépi szervezet 13–14. századi történetéhez. In: Tanulmányok a középkori magyar történelemből. Az I. Medicusztikai PhD-konferencia (Szeged, 1999. július 2.) előadásai. Szerk.: Homonnai Sarolta–Piti Ferenc–Tóth Ildikó. Szeged, 1999. 42–43. p.

58 A Pannonhalmi Szent-Benedek-Rend története. II. Szerk.: Erdélyi László, Sörös Pongrác I–XII/B. Bp., 1902–1916. (a továbbiakban: Prendtört) II. 291–292. p. (1254); Hazai Okmánytár. Szerk.: Nagy Imre et alii. I–VIII. Győr–Bp., 1865–1891. V. 26–28. p. (1255); Prendtört VIII. 292–293. p. (1255)

három fős bizottságot nevezett ki, amelynek tagjai Gergely királynéi tárnokmester és vasi ispán, Ják nembeli Bertalan, valamint Mihály udvari notarius voltak („*iudices seu inquisitores veritatis*”), akik végül a várnépek ellen ítélték.⁵⁹

1272 elején Sixtus kapott megbízást, mint a király által az egész ország területére kinevezett, az udvarnokföldek után nyomozó bíró („*iudex super terris uduornicorum a ... Stephano... rege Hungarie per totum regnum suum pro ipso constitutus*”). Hat — ezek közül négy napi dátummal ellátott — oklevél maradt fenn, amely erről a tevékenységéről szó, ezek alapján részben rekonstruálható Sixtus körútja is. Januárban és februárban Veszprém megyében a berényi és becsei, valamint a kertai udvarnokok által vitatott földek ügyében nyomozott, illetve Zala megyében tevékenykedett, amely során Tótiban a hercegi népek és nemesek birtokait határoltatta el, illetve elutasította a zalai udvarnok-ispán panaszát, amely szerint a veszprémi káptalan jogtalanul idegenített el nyolc udvarnok-mansiót Vászolyban. Júniusban már Vas megyében járt, ahol a sági udvarnokispánság borosdi udvarnokkaival szemben Ják nembeli Sándor és Csépán javára döntött. A két időpont, tehát február és június között járhatott Somogy megyében, amikor megállapodást eszközölt ki a tardi udvarnokok és a pannonhalmi apátság között. Mivel ez utóbbi helyszín miatt egyértelműen nem illeszthető össze a Veszprém–Zala–Somogy–Vas megyéket érintő itinerárium, ráadásul Somogy megyei működése csak egy 1273. évi oklevél keltezetlen tartalmi kivonatából ismert, természetesen elképzelhető, hogy két különböző akcióról van szó.⁶⁰ Szűcs Jenő feltételezte, hogy Kézai még ekkor is Sixtus kíséretében volt, és az itt szerzett tapasztalatait gestájának az udvarnokokról szóló második függelékének megírásakor hasznosította.⁶¹

59 Urkundenbuch des Burgenlandes und der angrenzenden Gebiete der Komitate Wieselburg, Ödenburg und Eisenburg. Hrsgg. Von Hans Wagner–Imtraut Lindeck-Pozza. I–V. Graz–Köln, 1955–1999 (Publikationen des Institut für Österreichische Geschichtsforschung) (a továbbiakban: Urk Burg) I. 383. p. (1270) „*post adeptum tocius regni Hungarie... gubernaculum peragratis quibusdam partibus regni nostri ad alias vero propter iurium regalium reformationem iudicibus transmissis...*” Vas vármegyébe érkezve elrendelte, hogy hívják össze a megyebeli nemes várjobbágyokat, várnépeket és más lakosokat „*in congregacione, quam ibidem de nobilibus iobagionibus castri, castrensibus et aliis incolis eiusdem provincie facta primitus proclamacione... convocari...*”

60 Kerta (Veszprém megye): W. VIII. 402. p. (1272. január 21.); Berény és Becse (Veszprém megye): W. VIII. 401. p. (1272. február 17. – Wenzelnél január 21-i kelettel); Tóti (Zala megye): Esterházy 9–10. p. (1272 február 2.); Vászoly (Veszprém megye): Az Árpád-házi királyok oklevelcinek kritikai jegyzéke. Szerk.: Szentpétery Imre–Borsa Iván. Bp., 1923–1987. 2208. sz. (1272); Ság (Vas vármegyec): Urk Burg II. 21–22. p. (1272); Tard (Somogy megye): Prendtört II. 341–342. p. (1973).

61 Szűcs, 1973 855. p.

Az 1240-es évek végétől újrainduló birtokvizsgálatok lebonyolítója általában egy bizottság volt, rendszerint egy főméltóságot és egy püspökséget viselő taggal, de előfordult hogy világi méltóságviselő vagy egy egyházi személy egyedül vezetete a nyomozást ezekben az ügyekben. Így 1255-ben Vas megyében Amadé győri püspök, Nyitra megyében pedig Benedek esztergomi érsek, királyi kancellár járt el.⁶² Az itt felsorolt egyháznagyok közé tehető Sixtus 1272. évi speciális tisztsége, és mint az alábbiakból kiderül, a már diplomataként megszerzett rutinja, jogérzéke mellett egyéb okok is közrejátszhattak megbízatásában.

A Komárom megyei köznemes

Az Árpád-kori egyházi középréteg sok szereplőjével ellentétben szerencsés módon a fennmaradt adatokból viszonylag jól körvonalazható az a környezet, ahonnan Sixtus karrierje elindult. Igaz, egy fontos körülmény már az elején ismeretlen. Nem dönthető el ugyanis, hogy az említett áldozópap kizárólag Sixtusnak volt-e az apja vagy többi testvérének is. Rokonságára, családi hátterére viszont vannak egymással összefüggő források. 1258-ban Sixtus mester engedélyt kért IV. Béla királytól, hogy a Komárom megyei Hetény faluban lévő örökletes jogon (*iure hereditario*) bírt földjét unokaöccseire, nővérének, Johannának és a Szöllös faluból való Arnold fiának, Lőrincnek nem egyházi pályára lépett gyermekeire hagyassa, mivel nincsen vérrokona, akire az ország szokásai szerint atyai öröklött javait testálhatná.⁶³ Kilenc évvel később a szintén Komárom megyei Radványt kapják közösen IV. Bélától.⁶⁴ 1287-ből, már Sixtus halála után bukkan fel az esztergomi káptalan oklevelében egy másik sógora, Macsalai Ompud, akinek még életében négyekényi földet adott, szintén Hetényben.⁶⁵ Nehezen értelmezhető módon

62 Urk Burg I. 238. p. (1255 – Vas); *Marsina* II. 197–198. p. (1255 – Nyitra).

63 MonStrig. I. 451–452. p. (1258): „*neminem, prout asseruit, haberet de consanguinitate sua, qui sibi in bonis suis patrimonialibus secundum regni consuetudinem ex testamento vel ab intesto succedere debuisset...*” „*nepotibus suis ex sorore dumtaxat laicis, filiis videlicet Laurencii, filii Arnoldi de villa Sceuleus... sive inter vivos donandi, seu in testamento relinquendi liberam... habeat potestatem...*” Sixtus nővérének nevét IV. Béla egy további, csak tartalmi átirásban megmaradt oklevelc tartotta fenn, vö. MonStrig II. 221. p. (1287): „*ad dominam Joannam, sororem suam, relictam Laurencii de Zeleus et filios eorum, nepotes suos...*”

64 W. VIII. 166–167. p. (1267): „*ab eo et suis nepotibus ex sorore filiis, videlicet Laurencii de Heten... possidendam...*”

65 MonStrig II. 221. p. (1287) Ebben Machala-i Ompudynus „*gener magistri Sixti bone memorie quondam ecclesie nostre lectoris...*”. Ugyanitt négyekényi hetényi földről mondja, hogy „*per ipsum magistrum Sixtum adhuc viventem dixit fuisse donatam...*”

1272-ben, Sixtusnak az esztergomi egyház javára tett végrendeletéből kiderül, hogy mégiscsak volt vérrokona, atyafia (*frater*), akivel Hetény egy — további — részét közösen birtokolta és amelyet ráhagyott. Nevét nem örizte meg az oklevél, csak azt lehet innen megtudni róla, hogy örököse nem volt és már igen idős volt ekkor.⁶⁶ E furcsaság talán úgy magyarázható, hogy Sixtus *fratere* már 1258-ben is gyermektelen és elég öreg lehetett, így nem zárható ki, hogy megegyeztek a közös birtoklásról, illetve az öröklésről, emiatt állította akkor az esztergomi olvasókanonok, hogy nincs senki a vérrokonságából.

Az adatok jó része, mint látható egy Komárom megyei faluhoz, Hetényhez kapcsolódik. A *villa* Árpád-kori történetét okleveles adatok és régészeti leletek alapján elég jól fel lehet vázolni. Eszerint Hetényt a Zsitva medre a régi torkolatvidéke környékén kettéosztotta, délre, a jobb parton volt Sixtus öröklött birtoka (*terra hereditaria*), amely egy prédiium-szerű település lehetett, házakkal és egy Szűz Mária tiszteletére emelt templommal. Alighanem Sixtus rokonsága együtt birtokolta e területet, amíg ez az atyafiság a 13. század derekára fiúágon a kihalás szélére került. A falu északi, bal parti részén pedig királyi és királynéi földek terültek el, ahol királyi lovászok és egy csősz, rajtuk kívül bányai és komáromi várjobbágyok, valamint királynéi „emberek” éltek. E két településrészt 1266-ig Sixtusék és a királyi, illetve királynéi népek közösen, osztatlanul (*mixtim, indiviso*) használták, ekkor viszont elhatárolták ezeket.⁶⁷ Mindezek alapján arra a következtetésre lehet jutni, hogy Sixtus mester köznemesi családja viszonylag szerény vagyonnal rendelkezett (egy falurész) és archaikus keretek között gazdálkodott és élt (nem egyéni, hanem közös földhasználat állt fenn a rokonságon belül, illetve a szomszédokkal).

Megkockáztatható egyébként az a feltevés is, hogy azért is esett Sixtusra V. István választása az udvarnokfölkök országos felülvizsgálatának irányításában, mert a királyi népek jogviszonyait, a nemesekkel közös földbirtoklásból fakadó speciális problémáit „testközelből”, eleven példákon keresztül ismerte meg. Minderre — ahogy ez a fentiekből kiténik — Hetényben bőven volt lehetősége.

Birtokszerzései is megfeleltethetőek az eddig megismert Komárom megyei szűkebb pátriájával. Hetényben IV. Bélától 1264-ben kapott adományba több mint 15 *mansioni* földet, ahol királyi népek és várjobbágyok éltek, Mária királynétól

66 MonStrig I. 606–609. p. (1272). Eszerint Hetény azt a részét átengedi *frater*nek és örököscinek, ha túléli Sixtust és lesznek örökösei, ha pedig örökös nélkül hunyna el, mivel igen idős, akkor az esztergomi székeskáptalanra száll a kérdéses birtokrész. „*idem fratri suo, si supervixerit et heredes habuerit, suis heredibus concessit... possidendam, si autem sine herede decesserit, cum sit etate annosus...*”

67 Benkő, 1980. 12. p.; ÁMTF III. 421–423. p.; MonStrig I. 500–501. p. (1264); 517. p. (1264); 534–536. p. (1266).

pedig királynéi népeket földjükkel együtt.⁶⁸ Ezt követte egy hasonló adomány 1267-ben, amikor IV. Béla a királyi lovászok és asztalnokok Radvány nevű földjét adta neki. Radvány szintén Komárom megyében volt, a Duna bal partján, nem messze a Zsitva régi torkolatától, a szintén Zsitva parti Heténytől mindössze néhány kilométerre.⁶⁹ Ez a tény arra is utalhat, hogy Sixtus elkezdett egy kisebb, Komárom megyei, Zsitvatorok környéki uradalmat kiépíteni.

Ezt a képet a vele kapcsolatban álló személyekkel kapcsolatos egyéb információkkal lehet kikerekíteni. Sixtus mester legkorábban előforduló sógora, Lőrinc (Johanna nevű nővérenek a férje) predikatívuma szerint Szöllősről származott, vagy ott volt birtokos. Ez a Szöllős minden bizonnyal azonos a Heténnyel északkelet felől szomszédos faluval. Lőrinc az 1260-as években mind a két helyen birtokolt, ezért nem véletlen, hogy az oklevelek hol Szöllősinek, hol pedig Hetényinek nevezik.⁷⁰ Az 1287-ben felbukkanó másik sógor (*gener*), Ompud előnevében szereplő Macsala vagy Mocso(d)la (*Machala*) Radvánnyal határos dél felől, és Heténytől keletre nem nagy távolságra feküdt.⁷¹

A felsorolásban meg kell megemlíteni Szécs nembeli [Komáromi] Mikó fia Mikó ispánt, aki további szálakon köthető az említett helyekhez és személyekhez. A Szécs nemzetség birtokai Nyitra és Komárom megyében voltak, ismert tagjai Mikó ispán fiai, Jakab és Mikó, akik 1275 és 1287 között fordulnak elő az oklevelekben.⁷² 1285 előtt a jómódú köznemesnek tekinthető Mikó megszerezte az esztergomi érsek Szöllős és Födemes közötti földjeit, 70 márkáért megvette Sixtustól azokat a hetényi földjeit, amit neki a király és a királyné adományozott.⁷³ Ezeket aztán 1285-ben 50 márkáért eladta sógorának (*gener*), Vázsony nembeli Mórícnak. 1287-ben pedig Macsalai Ompudtól Mikó és Móríc közösen megvették két márká ezüstért Sixtustól kapott négyekényi hetényi birtokát. Mikónak ezen felül

68 MonStrig I. 500–501. p. (1264); 517. p. (1264) Bár csak az utóbbi, királynéi oklevél rendelkezik a birtokon élő népekről úgy, hogy akik nem fogadják el — nyilván a birtoklás megváltozása miatt — lakóhelyként ezt a földet, azokat eltávolíttatja onnét („*homines nostros, qui incolatum eiusdem terre renuerant, inde fecimus removeri...*”), valószínűleg az itteni királyi adomány is hasonló tartalmú lehetett. Vö. *Bolla Ilona: A jogilag egységes jobbágyságról Magyarországon*. Bp., 1998. 170–171. p.

69 W. VIII. 166–167. p. (1267); ÁMTF III. térképmelléklete Komárom megyéhez.

70 MonStrig I. 451–452. p. (1258); W. VIII. 166–167. p. (1267); MonStrig II. 221. p. (1287); Szöllős lokalizációjához vö. ÁMTF III. 457. p., ill. a Komárom megyét ábrázoló térképmellékletet.

71 MonStrig II. 221. p. (1287)

72 *Karácsonyi János: A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig*. I–III. Bp., 1900–1901. Reprint: Bp., 1995. 996. p.

73 MonStrig II. 194–196. p.

1305-ben birtokrésze volt még Örsön is (ez a település északról Szöllőssel, keletről Macsalával, nyugatról Heténnyel volt határos).⁷⁴ A fenti személyek közül Móric nemcsak Sixtusszal való ügyletei révén kötődött az esztergomi egyházhoz, hanem oly módon is, hogy az 1279 után az esztergomi érseki széket betöltő Lodomérnek vérrokona (*consanguineus*) és — legalábbis 1284-től — *officialisa* volt.⁷⁵ Még egy személy ismert Sixtus köréből, Zolad nevű szerviense, aki ura megbízásából 1272-ben a fehérvári káptalannal átíratatta Mária királyné Hetényre vonatkozó adománylevelét.⁷⁶ Őt nehéz beazonosítani, de valószínűleg szintén dominusának földije, esetleg rokona lehetett.

Látható tehát, hogy ezek a személyek egy jól körülhatárolható régióra mutatnak, nevezetesen Komárom megye Komáromtól keletre eső, Duna jobb parti sávjára, ill. a Zsitva alsó- és torkolati szakaszára. Tágabb körzetét pedig pályakezdésének színhelyei: Győr, Pozsony és Esztergom jelölik ki. Erről a mikrokozmoszról még azt is el lehet mondani, hogy birtokviszonyai szerint három csoportot lehet itt elkülöníteni, mégpedig úgy, hogy e kategóriák vegyesen, olykor egy falun belül jelentkeznek: egy részről királyi szolgáltatónépek, várjobbágyok, másrészt az esztergomi érsek birtokai és népei (ide tartozik, hogy Vázsony nembeli Móric az esztergomi érsek *officialisa*), harmadrészt végül kismemesi–köznemesi egzisztenciák léteztek e régióban.⁷⁷ Mindezek mintha meg is határozták volna Sixtus életútját: személyi-rokoni kapcsolatok, egyházi pálya Esztergomban, uralkodói *donatiók*, uralkodótól való megbízás a királyi földek és népek rendezésekor.

Végezetül azt lehet hangsúlyozni, hogy Sixtus életrajza — akinek személyével a magyar kutatás már foglalkozott — alkalmas egy klerikusi pálya modellezésére. A viszonylag kedvező forrásadottságnak köszönhetően néhány fontos részlet (többek között „szűkebb pátriája”, rokonsága, karrierjének indulása, diplomácia feladatának konkrét tartalma) is megismerhető, ezáltal nemcsak az általános, hanem az egyedi vonások megragadását is lehetővé teszi.

74 MonStrig II. 221. p. (1287); uo. 561. p. (1305).

75 Kis Péter: Az esztergomi érsekek uradalomszervezése a XIII. század második felében. In: „Magyaroknak elcíröl”. Ünnepi tanulmányok a hatvan esztendőes Makk Ferenc tiszteletére. Szerk.: Piti Ferenc, szerkesztőtárs: Szabados György. Szeged, 2000. 240–241. p.

76 MonStrig I. 632. p.

77 Komárom megye c részének Árpád-kor végi birtokviszonyait a következőképpen lehet vázolni. Királyi–királynéi népek: Hetény, Keszi, Kürt, Lándor, Madar, Mercsej, Mocs, Macsala, Örs, Pat, Radvány, Vért, Zsitvató/Keltckő; esztergomi érsek: Lándor, Örs, Pat, Vért; kismemesi–köznemesek: Madar, Mercsej, Mocs, Örs, Szöllős, Radvány. Vö. ÁMTF III. 402–465. p. passim, valamint a Komárom megyét ábrázoló térképmellékletet.

